

Моцарт і Сальєрі (переклад О. Грязнова)

Олександр Пушкін

Сцена 1

Кімната.

С а л ь є р і

Немає, кажуть, правди на землі,
Проте немає й вище. Це для мене
Беззаперечно, як звичайна гама.
Я народився схильним до мистецтва;
Дитиною малою, пам'ятаю,
Коли звучав орган у церкві нашої,
Я слухав і заслухувався — сльози
Солодкі і розчулені текли.
Я рано кинув ігри легковажні.
Науки всі, крім музики, мені
Були огидні; вперто й гордовито
Від них відрікся я і присвятив
Себе лиш їй. Хай перший крок важкий
І перший шлях нудний. Я подолав
Бар'єри початкові. Ремесло
Поставив я підніжжям для мистецтва;
Повтором вправ розвинув у собі
Покірну і суху рухливість пальців
І слух природний. Музику, як труп,
Препарував я, звуки умертвивши,
Щоб вивчити гармонії закони,
І алгеброю вивірів її.
Тоді уже, обізнаний в науці,
Собі дозволив розкіш творчих мрій.
Я став творити крадькома, таємно,
Не сміючи ще й думати про славу.
Нерідко я, просидівши в кімнаті
Дві, три доби без їжі і без сну
У захваті і творчому натхненні,
Палив свій труд і холодно дивився,

Як звуки і думки, що народились
В моїй душі, із димом відлітали.
Що я кажу? Коли великий Глюк
З'явився і відкрив нам таємниці,
Глибокі і захоплюючі нас,
Чи я не кинув все, що доти знав,
Що так любив, у що так палко вірив,
Чи не пішов сміливо вслід за ним,
Як той, хто брів, не знаючи дороги,
І от знайшов собі поводиря?
Постійним і напруженим зусиллям
Я врешті-решт в музичному мистецтві
Високого уміння досягнув.
Мені всміхнулась слава. У серцях
Своїм творінням я знайшов співзвучність.
Щасливий, насолоджувався мирно
Своїм трудом і успіхом, а також
І успіхами друзів молодих,
Товаришів у дивному мистецтві.
Ні! я ніколи заздрості не знав.
Ніколи! — ні тоді, коли Піччіні
Зачарував слух диких парижан,
Ані тоді, коли почув я вперше
Звучання "Іфігенії в Авліді".
Хто скаже, що Сальєрі гордий був
Колись раніше заздрісником мстивим,
Змією, що живою розтоптали,
Примусивши ковтати пил і бруд?
Ніхто!.. А зараз — сам скажу — віднині
Я — заздрісник. Нестерпно і безглуздо
Я заздрю, я завижую. О небо!
Де ж правота, коли священний дар,
Коли безсмертний геній ти послало
Не в нагороду за труди і муки,
За старанність і віддану любов,
А увінчало голову безумця,
Завзятого гульвіси?.. Моцарт, Моцарт!

Входить М о ц а р т.

М о ц а р т

От жаль — побачив ти! а я збирався
Тебе невинним жартом пригостити.

С а л ь е р і
Ти тут! — Давно?

М о ц а р т
Та щойно. Йшов до тебе,
Ніс дещо показати; і якраз,
Проходячи в задумі повз трактир,
Почув я скрипку... Друже мій Сальєрі!
Смішнішого ніколи ти не чув...
Сліпий скрипаль із бідного трактиру
Розігрував voi che sarete. Диво!
Не втерпів і привів я скрипаля,
Щоб пригостить тебе його мистецтвом.
Ввійди!
Входить сліпий старик зі скрипкою.
Зіграй із Моцарта що-небудь!
Старик грає арію із Дон-Жуана;
Моцарт регоче.
С а л ь е р і
І ти сміятись можеш?

М о ц а р т
Ах, Сальєрі!
Невже і сам ти не смієшся?

С а л ь е р і
Ні!
Я не сміюсь, коли бездарний маляр
Мазюкає Мадонну Рафаеля,
Я не сміюсь, коли фігляр мерзенний
Підробкою безчестить Аліг'єрі.
Йди геть, старий!

М о ц а р т
Стривай же: ось тобі.
Пий за моє здоров'я.

Старик іде геть.

Ти, Сальєрі,
Не в гуморі, я бачу. Хай прийду
У слухний час.

С а л ь є р і
Що ти мені приніс?

М о ц а р т
Ні — так, дрібничку. Вчора серед ночі
Безсонниця мене не відпускала,
І в голову прийшли два-три мотиви.
Я їх сьогодні записав. Хотілось
Твою почути думку; та тепер
Тобі я заважаю.

С а л ь є р і
Добрий друже!
Коли ж мені ти заважав? Сідай;
Я слухаю.

М о ц а р т
(за фортепіано)
Ну, добре. Уяви...
Кого б? Мене — та трішечки молодшим,
Закоханого — злегка, не всерйоз —
З красунею, чи другом — хоч з тобою,
Веселого... Зненацька повний морок,
Видіння гробове, чи щось таке...
Ну, слухай же.
(Грає.)

С а л ь є р і
Ти з цим до мене йшов
І міг перед трактором зупинитись,
Щоб слухати сліпого скрипаля!
Ти, Моцарте, не вартий сам себе.

М о ц а р т
Що ж, добре?

С а л ь є р і

Надзвичайна глибина!
Яка сміливість, сила, досконалість!
Ти, друже, бог і сам того не знаєш;
Я знаю, я.

М о ц а р т
Ба! справді? може й так...
Та божество добряче зголодніло.

С а л ь є р і
Послухай: пообідаймо удвох
В трактирі Золотого Лева.

М о ц а р т
Згода;
Я радий. Та стривай, схожу додому
Сказати жінці, щоб мене не ждала
Обідати.
(Іде геть.)

С а л ь є р і
Я жду тебе: дивись.
Ні! я не можу більше опиратись
Призначенню своєму: саме я
Повинен зупинити його — інакше
Загинемо ми всі, жерці музики,
Не я один зі славою глухою...
Навіщо нам, щоб Моцарт далі жив
І досягнув нових висот в мистецтві?
Чи він його підніме тим? О ні!
Воно впаде, як тільки Моцарт зникне:
Він спадкоємця не залишить нам.
Навіщо він? Неначе херувим,
Він декілька пісень заніс із раю,
Щоб породить безкрилі поривання
В нас, дітях праху, й знову відлетіть!
Так відлітай же! чим скоріш, тим краще.

Ось дар останній бідної Ізори:
Ношу отруту років вісімнадцять.
Не раз життя здавалося мені

Нестерпним зовсім; і сидів я часто
За трапезою з ворогом беспечним;
Але ніколи шепоту спокуси
Не підкорився, хоч не боягуз,
Хоч глибоко образу відчуваю,
Хоч не тримаюсь міцно за життя.
Коли бажання смерті підступало,
Я говорив собі: можливо, знову
Життя тобі всміхнеться, почекай;
Можливо, мить захоплення настане,
Проснуться творчі сили і натхнення;
Новий, можливо, Гайден подарує
Велику насолоду для душі.
Коли я пив із ворогом залятим,
Я думав: може, зліших ворогів
Іще знайду і тяжчої образи
Зазнаю я на довгому віку —
Тоді не пропаде цей дар Ізори.
І я не помилився! Бо знайшов
Я ворога мого; бо інший Гайден
Незнану насолоду дарував.
Тепер — пора! Таємний дар любові,
Сьогодні в чашу дружби перейди.

*

Сцена 2

Окрема кімната в трактирі; фортепіано.
М о ц а р т і С а л ь е р і за столом.

С а л ь е р і
Щось ти похмурий, Моцарте?

М о ц а р т
Я? Ні!
С а л ь е р і
То що ж, скажи, тобі не до вподоби?
Обід смачний і гарне це вино,
А ти мовчиш і хмуришся.

М о ц а р т

Зізнаюсь,

Мій Реквієм мене тривожить.

С а л ь є р і

А!

Ти зараз пишеш Реквієм? Відколи?

М о ц а р т

Давно вже, тижнів три. Та якось дивно...

Не говорив тобі я?

С а л ь є р і

Ні.

М о ц а р т

То слухай.

Тому три тижні пізно я прийшов

Додому. І почув, що хтось заходив

Ще вдень до мене. А за чим — не знати.

Всю ніч я думав: хто б це бути міг?

І що йому до мене? Завтра знову

Зайшов і, не заставши, не назвався.

На третій день я грався на підлозі

З моїм хлоп'ям. Покликали мене.

Я вийшов. Чоловік, убраний в чорне,

Поштиво уклонився і замовив

Цей Реквієм і зник. А я відразу

Писати сів — і з тих часів про мене

Немов забув мій чорний чоловік.

А я й радію: жаль було б віддати

Свою роботу, хоч давно готовий

Вже Реквієм. А я, між іншим...

С а л ь є р і

Що?

М о ц а р т

Мені зізнатись соромно...

С а л ь є р і

У чому ж?

М о ц а р т

Ніде мені спокою не дає
Мій чорний чоловік. За мною всюди
Як тінь він гониться. Ось і тепер
Мені здається — з нами він сидить.

С а л ь е р і

Та досить! Що за вигадки дитячі?
Жени думки порожні. Бомарше
Казав, бувало: "Брате мій Сальєрі,
Коли думки безрадісні обсядуть,
То відкоркуй з вином шампанським пляшку,
Або читай "Весілля Фігаро".

М о ц а р т

Так! Бомарше був приятель тобі;
Для нього ти "Тарара" написав,
Хорошу річ. Там є один мотив...
Коли щасливий, я його співаю...
Ла ла ла ла... Чи правда то, Сальєрі,
Що Бомарше когось-там отруїв?

С а л ь е р і

Не думаю: він надто був смішним
Для ремесла такого.

М о ц а р т

Він же геній,
Як ти та я. А геній і злочинство —
То речі несумісні. Чи не правда?

С а л ь е р і

Ти думаєш?
(Кидає отруту в бокал Моцарта.)
Ну, пий же.

М о ц а р т

За твоє
Здоров'я, друже, за міцний союз,

Що нас єднає, Моцарта й Сальєрі,
Служителів гармонії.
(П'є.)

С а л ь є р і
Чекай.
Чекай, чекай!.. Ти випив!.. і один?

М о ц а р т
(Кидає серветку на стіл.)
Ну, досить їсти.
(Іде до фортепіано.)
Слухай же, Сальєрі,
Мій Реквієм.
(Грає.)
Ти плачеш, друже?

С а л ь є р і
Сльози
Я вперше ллю: і боляче, й приємно,
Немов тяжкий обов'язок відбув,
Немов цілющий ніж мені відсік
Відмерлий орган! Моцарте, ці сльози...
Не помічай їх зовсім. Поспішай
Ще звуками мою наповнить душу...

М о ц а р т
Якби усі так відчували силу
Гармонії! Та ні: тоді і світ
Не зміг би існувати; хто б тоді
Турботами життя бажав займатись?
Всі віддались би вільному мистецтву.
Нас мало, тих щасливців безтурботних,
Що користь повсякденну зневажають,
Єдиного прекрасного жерців.
Ти згоден? Та недобре щось мені,
Немов би хворий я; піду засну.
Тож прощай!

С а л ь є р і
До зустрічі.

(Один.)

Заснеш

Ти, Моцарте, надовго! Та невже

Не геній я? Бо геній і злочинство —

То речі несумісні. Ні, неправда:

А Бонаротті? чи і то брехня

Тупого натовпу — і не вбивав нікого

Великий будівничий Ватікану?

* * *

Переклад: Грязнов Олександр Андрійович